

TOPONIMLARNING SEMANTIK BO‘LINISHI

Abdullayeva Mumtozabegim

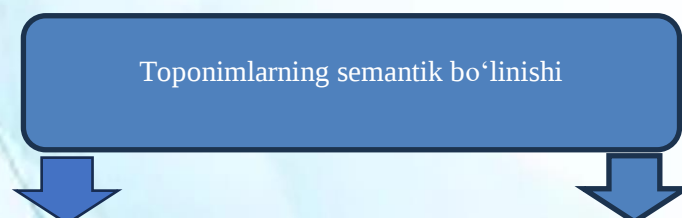
Andijon davlat chet tillari instituti talabasi

Anotatsiya: *Toponimlarning semantik bo‘linishi geografik nomlarning ma’nolarini turli kategoriyalar bo‘yicha tasniflashni o‘z ichiga oladi. Bu bo‘linish, odatda, toponimlarning tabiatshunoslik, madaniyatshunoslik, tarixiy yoki ijtimoiy ma’nolarini hisobga olib amalga oshiriladi. Toponimlar, o‘zida tabiiy obyektlar, ijtimoiy ahamiyatga ega joylar yoki etnik-guruhlarining madaniy xususiyatlarini aks ettirishi mumkin. Semantik bo‘linish orqali toponimlar o‘rtasidagi farqlar va ularning kengroq kontekstdagi o‘rni aniqlanadi.*

Kalit so'zlar: *toponimlar, semantik bo‘linish, geografik nomlar, tabiiy obyektlar, madaniyatshunoslik, tarixiy ma’no, ijtimoiy kontekst.*

Toponimik material, uning tuzilishi murakkabligiga qaramay, rasmiylashtirilishi kerak, chunki har bir toponim geografik obyekt nomi vazifasini bajaradigan so‘z yoki so‘z birikmasi hisoblanadi. Toponim lisoniy jihatdan yozuv, tarkibiy, semantik va geografik kabi o‘ziga xos xususiyatlar bilan ajralib turadi.

Toponimiyaning semantik belgilari toponimlarning bir qismi bo‘lgan leksemalar ma’nolarida namoyon bo‘ladi. Agar toponimlarning tuzilishi asosan til omillari bilan belgilanadigan bo‘lsa, unda ularning semantikasi ko‘p jihatdan tashqi omillarga, masalan, tabiiy muhitga (landshaft, hayvonot va o‘simlik dunyosi), insonning iqtisodiy faoliyatiga, shuningdek uning kosmogonik va estetik tushunchalariga bog‘liq. Umuman olganda, toponimlarning semantikasi odamlarning tarixiy dunyoqarashini aks ettiradi, deyish mumkin. Shu nuqtai nazardan, toponimlar ikki guruhga bo‘linadi:

obyektning fizik-geografik
xususiyatlarini aks ettiruvchi
nomlar; shahar nomlari, tog'
nomlar, daryo nomlari

inson faoliyati bilan bog'liq
nomlar zavod, fabrika
nomlari, fermalar nomlari va
boshqalar

Obyektni geografik jihatlari o'rganilishida ham nom asosiy o'rin tutadi, chunki dunyoda geografik joylar ko'p, xaritada ular o'z nomlari bilan aniqlik kasb etadi. Inson bu dunyoda mavjud ekan, albatta, biror bir faoliyat bilan mashg'ul bo'ladi. Faoliyat maonlari: maktab, zavod, bozr, do'kon kabi nonimativ birliklar bilan ko'rsatilsa, ularni yanada aniqlashtirish uchun nom qo'yiladi, bu nomlar o'sha faoliyat mashhur shaxslari yoki faoliyat bilan bog'liq qadriyatlarga asoslanadi.

Onomastika nazariy jihatdan o'rganilar ekan, toponimlar o'z nomlarining xususiyatlariga qarab, har xil turlarga bo'linishi aniqlandi:

- a) adabiy va dialektik,
- b) nasriy va she'riy (masalan, badiiy matnlarda),
- c) zamonaviy va tarixiy,
- d) nazariy va amaliy¹.

Toponimiyaning universal xususiyatlaridan biri bu nomni bir obyektдан boshqasiga o'tkazishdir. Odatda, suv havzalari va landshaftning tabiiy xususiyatlari kabi geografik xususiyatlarning nomlari qadimiyroq va ko'pincha oldingi avlodlar tomonidan qoldirilgan. Aholi punktlarining nomlari ko'pincha ushbu mashhur joylarga bog'langan.

Geografik ob'ektning nomi uning birinchi belgisidir. Inson yashaydigan muhit nafaqat uning uyi va ish joyini, balki geografik nomlarni ham o'z ichiga oladi, ularsiz ob'ektlarning joylashishini aniqlash mumkin emas. Nomlar ma'lum bir atmosferani yaratadi va inson hayotiga ta'sir qiladi. Qadimgi joy nomlarini saqlab qolgan toponimika, go'yo yerning boyligi, tarixi va xalq taqdiri haqida xabar qiluvchi tildir.

¹ Нафасов Т. Топонимы Кашкадарьинской области. Автореф. дис... канд. филол. наук.-Ташкент, 1968, 24 с.

Lingvokulturologiyani o'rganish til va madaniyatning yaqin aloqalariga, shuningdek, ularning milliy o'ziga xoslik va uning lingvistik ifodasi kontekstidagi o'zaro ta'siriga qaratilgan. Shu nuqtai nazardan, til dunyo haqidagi g'oyalar to'plamini aks ettiradigan va dunyoning lisoniy manzarasini tashkil etadigan tushunchalar tizimi sifatida taqdim etilgan noyob va o'ziga xos hodisa sifatida qaraladi. Ifoda vositasi sifatida qaraladigan to'g'ri nomlar onomastikada mavjud bo'lgan madaniy va tarixiy ma'lumotlarni saqlab, xalq madaniyati va mentalitetining muhim manbai hisoblanadi.

Shuningdek, onomastikaning kichik bo'limi bo'lgan toponimika geografik nomlarni, ularning ma'nolari va faoliyatini o'rganadi. Toponimlar — bu yer yuzidagi turli xil narsalarga murojaat qilish uchun ishlatiladigan to'g'ri nomlar-katta tabiiy va sun'iy narsalardan tortib to kichikgacha, madaniy, ijtimoiy va tarixiy omillar ta'sirida so'z boyligining bir qismini tashkil etadi.

Nominativ belgilarga ega nomlar tashqi (ifoda jihatidan) va ichki (mazmun jihatidan) tomonlarga ega bo'lib, ular inson bilimlari natijalarini aks ettiradi. Toponimning ma'nosi lingvistik va ekstralingvistik ma'lumotlarning murakkab majmuasini o'z ichiga oladi. Biroq, bu geografik nomlar ortidagi ekstralingvistik (ensiklopedik) ma'lumotlar bo'lib, ular alohida lingvokulturologik ahamiyatga ega. Nominatsiya jarayoni tilning paydo bo'lishidan kelib chiqadi va ko'p bosqichli hodisa bo'lib, uning davomida umumiy toponimik qonunlarga asoslangan so'z yaratiladi. Geografik ob'ektlarni nominatsiyalashning birinchi bosqichi - bu nom tanlashni belgilaydigan va toponim paydo bo'lishining sabablarini tushuntiradigan dominant xususiyatdir. Ushbu belgilar turli mamlakatlarda o'xshash bo'lishi mumkin, chunki tog'lar, shaharlar yoki qishloqlar kabi fizik-geografik xususiyatlar ko'pincha bir xil ko'rsatiladi.

Tabiiy-geografik sharoitlar va inson bilan aloqalar bo'yicha nominatsiya tamoyillarini umumiy deb hisoblash mumkin. Nominatsiya natijasida og'zaki belgi idrok funksiyasiga ega va uchta elementdan iborat so'z orqai paydo bo'ladi: a) denotat, b) shakl va c) ma'no². So'zning ma'nosi nom va ma'no o'rtasidagi

² Никонов В.А. Введение в топонимику [Текст] / В.А. Никонова. – М., 1965. – 305с.

munosabatlar bilan belgilanadi. Har bir nom ham tarkibiy, ham ijtimoiy motivatsiyaga ega, shuning uchun belgining moddiy tomoni shartli, ideal tomoni esa ona tilida so'zlashuvchilarning ob'ektiv dunyosi va bilimlarini aks ettiradi.

V. A. Nikonovning fikricha, toponimlarning ma'nolarini uch darajaga bo'lish mumkin:

- 1) dotoponimik (apellativ, etimologik);
- 2) toponimik (to'g'ridan-to'g'ri geografik);
- 3) posttoponimik (ottoponimik)³.

Oxirgi darajaning o'ziga xos xususiyati, ona tilida so'zlashuvchining bilim darajasiga qarab, taniqli va individual bo'lishidir. Bunda geografik ob'ektlarni nomlash jarayonini o'zaro bog'liq bo'lgan ikkita bosqichga bo'lish mumkin:

- 1) nominatsiya uchun ob'ektni o'xshashlardan tanlash,
- 2) ma'lum bir nomni tanlash.

Shunga asoslanib, toponimlarning asosiy va tabiiy funksiyalari manzil-ko'rsatkich va nominativ funksiyalar ekanligi haqida bahslashish mumkin. Aniq semantikaga ega bo'lgan joy nomlarini ham hisobga olish kerak, ular mos yozuvlar nuqtasi bo'lib xizmat qiladi, chunki ular ko'pincha ob'ektlar yoki odamlarning xususiyatlari va munosabatlarini aks ettiradi.

M.V. Gorbanevskiy o'z tadqiqotlarida toponimni zamon va sharoitlarni aks ettiruvchi ijtimoiy belgi sifatida ko'radi. Geografik nomlar jamiyatdagi o'zgarishlarga hamohang hamda shu bilan birga barqaror va turli davrlarni boshdan kechiradi, bular tilshunoslar uchun yodgorliklar va qimmatli ma'lumot manbalariga aylanadi⁴. Toponimlar ma'lum bir hududda yashovchi xalqlar va madaniyatlarning dunyoqarashini aks ettiradi. Diaxronik tadqiqotlar sabali tilning rivojlanish qonuniyatlarini, so'z birikmalaridagi o'zgarishlarni kuzatish, so'zlarning asl shaklini, ularning tarixi va boshqa tillar bilan aloqasini o'rnatish, shuningdek, yo'qolgan

³ O'sha manba.

⁴ Горбаневский М.В. Русская городская топонимия: проблемы ист.- культурного изучения и современного лексикографического описания: Автореф. дис. ... д-ра филол. наук/Ин-трус.яз. им. АСП. [Текст] / М.В. Горбаневский. – М., 1994. 39 с

soʻzlarni aniqlash mumkin. Shuningdek, boshqa funksiyalar qatorida geografik nomlar ham kumulatif funksiyani bajaradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. НАФАСОВ Т. ТОПОНИМЫ КАШКАДАРЬИНСКОЙ ОБЛАСТИ. АВТОРЕФ. ДИС... КАНД. ФИЛОЛ. НАУК.-ТАШКЕНТ, 1968, 24 С.
2. НИКОНОВ В.А. ВВЕДЕНИЕ В ТОПОНИМИКУ [ТЕКСТ] / В.А. НИКОНОВА. – М., 1965. – 305С
3. ГОРБАНЕВСКИЙ М.В. РУССКАЯ ГОРОДСКАЯ ТОПОНИМИЯ: ПРОБЛЕМЫ ИСТ.- КУЛЬТУРНОГО ИЗУЧЕНИЯ И СОВРЕМЕННОГО ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКОГО ОПИСАНИЯ: АВТОРЕФ. ДИС. ... Д-РА ФНЛОЛ. НАУК/ИН-ТРУС. ЯЗ. ИМ. АСП. [ТЕКСТ] / М.В. ГОРБАНЕВСКИЙ. – М., 1994. 39 С
4. MUNOSIBKHAN, I., & MUMTOZA, A. (2023). FORMATION OF INTERCULTURAL COMMUNICATION COMPETENCE IN PRESCHOOL CHILDREN. *JOURNAL OF LANGUAGE AND LINGUISTICS*, 6(4), 167-170.
5. ИШАНЖАНОВА, М., & ҚЎЧҚАРОВА, О. МАКОН ИФОДАЛОВЧИ ДЕЙКТИК БИРЛИКЛАРНИНГ МОРФОЛОГИК ТАДҚИҚИ. *ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ ЗАҲИРИДДИН МУҲАММАД БОБУР НОМИДАГИ АНДИЖОН ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ*, 270.
6. ИШАНЖАНОВА, М. С. (2021). МАКОН” НИ ИФОДАЛОВЧИ ДЕЙКТИК БИРЛИКЛАРНИНГ ЧОҒИШТИРМА ТАДҚИҚИ (ФРАНЦУЗ ВА ЎЗБЕК ТИЛЛАРИДАГИ МАТНЛАР ТАҲЛИЛИ МИСОЛИДА) ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ БЎЙИЧА ФАЛСАФА ДОКТОРИ (PHD) ИЛМИЙ ДАРАЖАСИНИ ОЛИШ УЧУН ЁЗИЛГАН ДИССЕРТ.
7. ИШАНЖАНОВА, М. ШАХС ДЕЙКСИСИНИНГ НУТҚИЙ МУЛОҚОТДА ИФОДАЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ. *ILMIY XAVARNOMA. НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК УЧРЕДИТЕЛИ: АНДИЖАНСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМ. ЗМ БАБУРА*, (1), 92-95.